

Ζωή Κατσιαμπούρα

Η Φύση του κακού στην караγατσική Θεσσαλία

Περίληψη

Στα έργα του Καραγάτση στα οποία η ιστορία εξελίσσεται στη Θεσσαλία, και συγκεκριμένα στο εκτεταμένο διήγημα *Το μπουρνί* και στο μυθιστόρημα *Ο συνταγματάρχης Λιάπκιν*, η φύση περιγράφεται με τέτοιο τρόπο ώστε να αποτελεί το ιδανικό περιβάλλον για μια ζωή στερημένη, μίζερη και διεστραμμένη. Υποστηρίζω ότι ο συγγραφέας επιλέγει να παρουσιάσει εξπρεσσιονιστικά τις άγριες ώρες της θεσσαλικής φύσης και το ανθρώπινο περιβάλλον σε συγκεκριμένες, τις πιο περιθωριακές του, μορφές, για να εξασφαλίσει τις συνθήκες και τον χώρο, για την εξέλιξη των ηρώων του προς το κακό και την καταστροφή. Η θεσσαλική φύση, δηλαδή, καθώς και οι άνθρωποι, δεν περιγράφονται με ρεαλισμό, αλλά αποτελούν το επιλεκτικά σχεδιασμένο πλαίσιο για την αφήγηση της ιστορίας.

Κείμενο

Αγαπητές κυρίες, αγαπητοί κύριοι,

Αισθάνομαι μεγάλη τιμή και μεγάλη χαρά που μου δίνεται η ευκαιρία να συμμετάσχω στην εκδήλωση αυτή και ευχαριστώ τους οργανωτές που μου την προσέφεραν! Το θέμα της ομιλίας μου θα είναι:

Η Φύση του κακού στην караγατσική Θεσσαλία.

Ο ίδιος ο Καραγάτσης δήλωνε στο, αρκετά προκλητικό, αυτοβιογραφικό του σημείωμα (δημοσιεύεται στην ιστοσελίδα του ΕΚΕΒΙ, στο αφιέρωμα για τον Καραγάτση) τα εξής: «Έγραψα πολλά και διάφορα, διηγήματα, νουβέλες, μυθιστορήματα, έργα υψηλού ηθικοπλαστικού περιεχομένου, πολύ κατάλληλα για παρθεναγωγεία και βιβλιοθήκες οικογενειών με αυστηρά αστικά ήθη. Οι ήρωες μου – Λιάπκιν, Μαρίνα Ρεϊζή και ιδίως Γιούγκερμαν – είναι άνθρωποι αγνοί, αθώοι, ιδεολόγοι και στέκουν ψηλότερα από τις αθλιότητες του χαμερπούς υλισμού».

Η ειρωνική του διάθεση ταυτίζει, με υπερβολή, τους ήρωές του με τις «αθλιότητες του χαμερπούς υλισμού», χρησιμοποιώντας τα υποθετικά σχόλια των εχθρών του. Κι αν δεν ανήκει στην προγραμματική διάθεση του συγγραφέα η περιγραφή της κακής πλευράς της ανθρώπινης ζωής (πράγμα που δεν μπορούμε να το γνωρίζουμε), υπάρχει οπωσδήποτε επίνοια, όχι χωρίς κάποια αυταρέσκεια, εκτίμηση του έργου του και χαρακτηρισμός του εκ των υστέρων, εύκολα συναγόμενος από το είδος των ιστοριών στην πλειονότητα των έργων του, ιστοριών παρακμής, ηθικής χαλάρωσης, καταστροφής και ματαίωσης... Οι χαρακτηρισμοί των κριτικών δεν είναι διαφορετικοί. Ο Παναγιώτης Φωτέας, για παράδειγμα, συμπεραίνει επιγραμματικά «Κατά τον Καραγάτση, λοιπόν, όλοι οι δημιουργοί της ιστορίας σπρώχνονται από κίνητρα ατομιστικά και συμφεροντολόγα, είναι πολλές φορές εγωιστές και νάρκισσοι»¹. Ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος² πίστευε ότι οι ήρωες του Καραγάτση δυναστεύονται από το γενετήσιο ένστικτο και διαγράφονται αχαλιναγώγητοι, φθαρμένοι, καταπονημένοι, άσωτοι κι αδίσταχτοι και ότι αυτή η αιχμαλωσία μέσα στο ένστικτο δείχνεται καταθλιπτική και συντριπτική, καθώς «δεν έχουν οι άνθρωποι τη δύναμη να παλαίψουν με το δαίμονα». Στην *Ιστορία* του ο Λίνος Πολίτης εκτιμούσε επίσης ότι «το *sexus*, στο κέντρο πάντα της δράσης και της ψυχολογίας των ηρώων, παίρνει τις διαστάσεις ενός καθολικού βιολογικού ερωτισμού, της δύναμης της γεμάτης μυστήριο που κυβερνά και δυναστεύει τον άνθρωπο και τον οδηγεί σ' ένα αδιέξοδο τραγικό. [...] οι ήρωές του, με το αζεδίναστο πάθος του κορεσμού που τους τυραννεί, οδηγούνται τελικά στην καταστροφή».

¹ Παναγιώτης Φωτέας, «Ο πολιτικός Καραγάτσης και η πανανθρώπινη παλίρροια». Επανεκτίμηση του Καραγάτση. *Τετράδια Ευθύνης*, αριθ. 14, Αθήνα 1981, σελ. 99.

² Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, «Η πρώτη επέτειος», *Νέα Εστία* 823/1961, σελ. 1360-1361.

Έκανα τις αναφορές στην κριτική για να επιβεβαιώσω την εμπειρική γνώση όλων μας ως αναγνωστών και να στηρίξω τον τίτλο της εισήγησής μου για τη θεματολογία του Καραγάτση, να θεωρήσω δηλαδή ως **θέση** ότι ο Καραγάτσης ασχολείται γενικώς με το κακό στα έργα του, με τους κακούς ήρωες, με τις κακές τους επιλογές, με την κακή τους μοίρα.

Εδώ, σήμερα, μας ενδιαφέρουν ειδικά οι ήρωες στη Θεσσαλία, όχι γιατί διαφέρουν χαρακτηριστικά από όλους τους άλλους του, αλλά γιατί αυτοί είναι το θέμα μας. Θα τους εντοπίσουμε και θα διερευνήσουμε τη μορφή του κακού που τους χαρακτηρίζει και την αιτία του.

Το αντικείμενο θα είναι, στον περιορισμένο χρόνο της εισήγησής μου, τα Θεσσαλικά περιβάλλοντα στα έργα «Το Μπουρίνι» και ο «Ο συνταγματάρχης Λιάπκιν». Υπάρχουν και άλλα με θεσσαλικό περιβάλλον, η «Μπουχούνστα», π.χ., «Η κυρία Νίτσα» κτλ., αλλά δεν χωράνε στο χρόνο μου!

Στον «Συνταγματάρχη Λιάπκιν», λοιπόν, ο οποίος συγγράφεται από τον νεαρό Καραγάτση πριν το 1933 (όταν εκδίδεται το έργο, ο συγγραφέας είναι 25 ετών! Κατόρθωμα!), με εξαιρετικά νωπές ακόμα τις μνήμες από το αγροτικό ζήτημα και τη ρητορική του, η οποία έριχνε μεγάλο βάρος στην άθλια ζωή των κατοίκων του κάμπου,³ παρουσιάζεται η ιστορία του Ρώσου αξιωματικού που πολέμησε εναντίον των Μπολσεβίκων και βρήκε καταφύγιο και εργασία, μετά την επικράτηση της Οκτωβριανής επανάστασης, στη Γεωργική Σχολή της Λάρισας. Προσπάθησε και εντάχτηκε, όχι τόσο στην ομάδα των συναδέλφων, όσο στις περιθωριακές ομάδες της Λάρισας: μεθοκόπησε στις γλεντζέδικες παρέες των μαθητών της σχολής και με τον αλκοολικό Τσαρδάκα, τον φύλακα της σχολής, περιέθαλψε τον ετοιμοθάνατο σύντροφό του Αρκάνωφ στις ταβέρνες κατά κύριο λόγο, αλλά και στο νοσοκομείο, εκτέλεσε τον απαίσιο συμπατριώτη του Μαλίτζιν απονέμοντας ένα είδος δικαιοσύνης, παντρεύτηκε μια νοσοκόμα, τέως πόρνη, και έκανε οικογένεια. Δεν βρίσκει γαλήνη πουθενά, κατρακυλά, στον γκρεμό του αλκοολισμού και της κακίας εξαιτίας των τύψεων που τον ακολουθούν από τη Ρωσία, για το έγκλημά του που θα αποκαλυφθεί στις τελευταίες σελίδες και θα τον οδηγήσει στην εξιλαστήρια αυτοκτονία.

Η ιστορία του Λιάπκιν εξελίσσεται μέσα στη Θεσσαλική Φύση που συστήνεται από την αρχή (σελ. 9):

«Ολόγυρα, ο κάμπος είναι γυμνός από δέντρα. Το χειμώνα βαθύχρωμος, αρμονικά χτενισμένος από τ' αλέτρι. Την άνοιξη, το καστανό χρώμα πρασινίζει. Το καλοκαίρι, πριν θεριστούν, τα στάχια κυματίζουν ως πέρα – θάλασσα χρυσοπράσινη. Μα μετά το θέρο είναι η απελπισία. Ο θερμόχλωτος Λίβας κατακαίει το κάθε βλαστερό, κι οι κάργιες καταπίνουν τα στερνά βατράχια που απόμειναν στα βουρκωμένα χαντάκια».

Σε αυτό τον κάμπο, όταν πρωτοήρθε ο Λιάπκιν, (σελ. 19) «Είδε χωράφια ισόπεδα, απέραντα, σκεπασμένα με βλαστερά δημητριακά: αντίκρουσε ένα ποτάμι πλατύ, που κυλούσε άφθονο νερό μέσα σε δασωμένους όχτους». Συμπαθητικά. Αλλά πολύ

³ Ο Θωμάς Ψύρρας αναφέρει στο πρόσφατο βιβλίο του («Κιλελέρ, στον ήλιο μοίρα» (από το ξεκίνημα του αγώνα έως την εξέγερση και την τελική λύση, 1881-1923), «Μεταίχμιος») τον επιγραμματικό λόγο του Μαρίνου Αντύπα, στη δίκη του «επί αδίκω επιθέσει και προκλήσει εις μονομαχίαν», με μηνυτή τον σιφλικά Αγαμέμνονα Σλήμαν, γιο του διάσημου ανασκαφέα (19 Σεπτεμβρίου 1906 στο Πλημμελειοδικείο της Αθήνας): «Εις την Θεσσαλίαν η κατάσταση είναι αθλία και η εικών απαίσια. Έλληνες αδελφοί μας, γυμνοί και κάτισχνοι, εφ' ων τα οστά μόνον και η επιδερμής προσκολλώνται, χρησιμεύουσιν ως φορτηγά ζώα των ημεδαπών τυράννων».

γρήγορα, (σελ. 30) «με το πρώτο χιόνι ήρθαν καιροί νοτισμένοι, με βροχές. Το χώμα του κάμπου μετάλλαξε σε λάσπη παχιά, γλιστερή. Τα χαμηλά σύννεφα αναλυόνταν σε μπόρες, γεμίζοντας με τα νερά τους την κοίτη του ποταμού...»

Και το αποκορύφωμα: «Τις ώρες του Λίβα η ζωή σπαταλάει τα κύτταρά της για ν' αντιπολεμήσει το θάνατο. Οι άνθρωποι του κάμπου –οι Καραγκούνηδες– μετά το καλοκαίρι είναι λιγότερο ζωντανοί, σαν μισοπεθαμένοι. Θαρρείς πως η ζωή όλο και λιγοστεύει, για να σιγοσβήση» (σελ. 75). Μέσα σε αυτόν τον εφιάλτη «Οι Καραγκούνηδες ζουν αδιάφοροι μέσα στη φλόγα που τους λιώνει. Με τα ίδια μάλλινα σιγκούνια, το ίδιο τρίχινο καλπάκι χειμώνα-καλοκαίρι, λατρεύουν τη γη τους. Χρονιά καλή-χρονιά κακή –πιότερες οι δεύτερες– παλεύουν σκληρά για να βγάλουν το ψωμί τους, ώσπου να τους φάη το ξεροβόρι κι η ελονοσία. Πανάθλια ζωή...» (σελ. 76).

Στο «Μπουρίνι» (που εκδόθηκε με ξυλογραφίες της Λουίζας Μοντεσάντου, στην Αθήνα, από τις εκδόσεις Γλάρος το 1943), η ιστορία, θυμίζω, αφορά το διπλό έγκλημα του τσιφλικά Πέτρου Χατζηθωμά: την ίδια νύχτα, μια νύχτα με μπουρίνι, ο δολοφόνος βιάζει (και τη σκοτώνει με αυτό τον τρόπο) την υπηρέτριά του, και δολοφονεί τη μαιτρέσσα του. Η πρώτη είναι η Ζωγράφω, κόρη του εξαθλιωμένου κολίγου Γκουντή Ποτούλη, η δεύτερη η Οντέτ, ερωμένη του Χατζηθωμά, αλλά, παράλληλα και του Νάσου, γιου του Γκουντή και αδελφού της βιασμένης. Για το φόνο της Οντέτ καταδικάζεται και εκτελείται ο Νάσος, πρώτον επειδή ο Γκουντής έχει μάθει ότι τα παιδιά δεν είναι δικά του, αλλά της γυναίκας του με τους Τούρκους, τέως αφεντικά της, και μαρτυρεί εναντίον του «γιου» του, και, δεύτερον, **κυρίως**, εξαιτίας του άδικου συστήματος απονομής δικαιοσύνης.

Ωστόσο, το εκτεταμένο διήγημα, πέρα από μια ιστορία ατιμώρητων φόνων, είναι περιγραφή της επικράτειας του κακού, του Θεσσαλικού κάμπου.

Και εδώ η φύση παρουσιάζεται με τον ίδιο τρόπο:

Την εποχή της άνοιξης, ο κάμπος είναι ένα χάσμα (σελ. 53, έκδοση *Το μεγάλο συναξάρι*, Εστία, ¹³2009): «Τα στάρια-τροφερά, καταπράσινα- κυμάτιζαν νοητικά στο αυγινό αεράκι, θροίζοντας με ήχο μεταξένιο. Ανάμεσα στα στάχια οι παπαρούνες –χιλιάδες παπαρούνες- πρόβαλαν τ' άλικά κεφαλάκια τους, νυσταγμένες ακόμα απ' το μακρύ της νύχτας ύπνο. Είναι η άνοιξη –το Μέγα Έαρ– που η ζωοποιός του δύναμη μόνο στον ομοιόμορφο κάμπο της Θεσσαλίας φαίνεται σ' όλο της το μεγαλείο. Είναι η υπέροχη εγκυμοσύνη που γητεύει τους πλατιούς λαγώνες της Δήμητρας. Που τους κάνει να σπαρταράν από ευδαιμονία για το γυρισμό της Κόρης απ' τον Άδη. Όλα γελούσαν στο μακρύ κάμπο. Γελούσαν τα σπαρτά καθώς κυμάτιζαν αργοσάλευτα. Γελούσαν οι παπαρούνες με το ξεδιάντροπο χρώμα. Γελούσαν τα χελιδόνια στις μακριές καμπύλες τους».

Ωστόσο, λίγο πιο κάτω: «Κόντευε πια ο ήλιος να ανατείλει. Ο Όλυμπος είχε γίνει κόκκινος, σαν αίμα. Κόκκινη ήταν κι η άδεντρη κορυφή της Όσσας. Μια ελαφριά πνοή φύσηξε από τα δυτικά κι έκανε να τρεμουλιάσουν τα γρασίδια. Η στερνή καταχνιά της νύχτας, που αργοπλανιόταν πάνω απ' τον ποταμό, σκόρπισε κατά τον κάμπο.[...] Έξαφνα, ένας καρτσουλιέρης χίμηξε από 'να χαμόδεντρο. Πέταξε κάθετα, προς το κέντρο τα' ουρανού, βγάζοντας σπαραχτική κραυγή. Κι ύστερα πάλι ησυχία» (σελ. 55).

Το τοπίο, δηλαδή, εμφανίζεται στην αρχή ως ειδυλλιακό, αλλά γρήγορα η ομορφιά δίνει τη θέση της σε μια σεξουαλική κάπως μορφή της Φύσης, σε μια οργανική κατάσταση, για να εξελιχτεί, με μια εξπρεσιονιστική περιγραφή, σε τοπίο εφιάλτη περισσότερο, σκηνογραφίας του τέλους, αναμονής της καταστροφής, παρά άνοιξης.

Όσο για το καλοκαίρι, μπορεί να έχει και ωραίες όψεις (σελ. 7, «το βραδινό αεράκι θρόισε απαλά μέσα στα στάχια»), αλλά τα συνηθισμένα στοιχεία του είναι όπως τα

εξής: «Πάνω στα λιγοστά δέντρα –τα ξεραμένα από την κάψα και το λίβα– κούρνιασαν οι στερνές κάριες, μέσα σ’ ένα όργιο από φωνές». Ή «Περπατούσε ώρες ολόκληρες κάτω απ’ το θανατερό ήλιο του καλοκαιριού» (σελ. 12), ή «Όταν τα βράδια του καλοκαιριού έπεφταν πάνω στα χρυσά στάρια –το ίδιο πάντοτε θερμά και κόκκινα– κι οι υγρασίες της λίμνης ξεχύνονταν ύπουλες και πνιχτικές στη δειλινή κουφόβραση, όλος ο κάμπος –ο μακρύς, ο μίζερος, ο ατελείωτος, ο ποτισμένος με τον ίδρο από χιλιάδες γενιές σκλάβων της μαύρης γης του– του στεκόταν στο στήθος, σα βραχνάς συννεφιασμένης αυγής του Φλεβάρη. Οι οσμές της φρυγμένης γης, του υγρού άχερου, των ξεραμένων βρωμόδεντρων. [...] Να δρασκελίσει τα ξεραύλακα με τους σιχαμερούς βατράχους».

Κι όταν αλλάζει η εποχή δεν βελτιώνονται τα πράγματα με τον καιρό (εξάλλου, σε αυτό το διήγημα ειδικά, ένα καιρικό φαινόμενο αποτελεί και τίτλο): «Το καλοκαίρι πέρασε πάνω από τον κάμπο με την πνοή της θανατερής κάψας του. Ωσπου φτάνει το μάτι, η φρυγμένη γη ξαπλωνόταν στην ξερή απελπισία της. Από τον ουρανό, ο ήλιος, λαμπρός και πάμφωτος, έχυνε το αναλυτό μολύβι του στο χώμα και τους ανθρώπους» (σελ. 21). Παρακάτω: «Κάθε βλάστηση είχε πεθάνει στη φοβερή ξεραίλα. Τα λιγοστά δέντρα γέρασαν, κιτρίνισαν, ψυχorraγούσαν μέσα στη σκόνη των διψασμένων χωραφιών. Τα πηγάδια άρχισαν να στερεύουν. Οι βάτραχοι, μη βρίσκοντας νερό στ’ αυλάκια έσκαγαν απ’ τη δίψα, γεμίζοντας τον αέρα με μιάσματα πτωμαϊνης. [...] Ως κι αυτά τα κουνούπια, δεν γεννιόταν πια στην ξεραμένη λάσπη των λάκκων. Μονάχα οι κάριες, τετράπαχες απ’ τα ψοφίμια των βατράχων, σκέπασαν τον ουρανό με κοπάδια πυκνά, μαύρα κι απαίσια» (σελ. 23). Αλλά κι όταν τελειώσει η ζέστη (σελ. 25): «Μια θερμή καταχνιά σηκώθηκε απ’ τη λίμνη και ξαπλώθηκε στον κάμπο. Χάθηκε ο ήλιος μέσα στους αχνούς. Από τα σπλάχνα της γης ξεχύθηκε –στον ακύμαντο αέρα– η κουφόβραση, πνίγοντας τα πλεμόνια, καίγοντας τα μάτια, ξεραίνοντας τα λαρύγγια. [...] Ο ήλιος βασίλεψε άχρωμος, στην άκρη του κάμπου. Και πέρα, στις κορφές του Όλυμπου, πριν ακόμα ξεδιαλύνη το πνιχτικό μούχρωμα, έλαμψαν μακριές σιωπηλές αστραπές. Ερχόταν το μπουρίνι. Ένα μαύρο σύννεφο υψώθηκε αργά στον ουρανό και τον σκέπασε με παράξενα σχήματα. Η ομίχλη χαμήλωσε, κατακάθισε ταπεινά πάνω στο χώμα. Έσκυψε μπρος στον αφέντη των στοιχειών, που προχωρούσε απειλητικός και μεγαλόπρεπος. Όλ’ αυτά έγιναν μέσα σε γαλήνη τρομαχτική. [...] Η ξεραμένη γη, προσμένοντας τη γονιμοποίηση των συννέφων, χανωνόταν σε ύπουλο οργασμό, σε πυρετό θηλυκού τυραγνισμένου για συνουσία». Και πάλι η περιγραφή της φύσης παίρνει σεξουαλική χροιά! Η βροχή έχει μετατραπεί σε βιασμό, και μάλιστα με συναίνεση!

Συνεχίζουμε: «Έξω το μπουρίνι είχε ξεσπάσει. Μια στρατιά δαίμονες κάλπαζαν φρενιασμένοι πάνω στα μαύρα σύννεφα ουρλιάζοντας, χτυπώντας, αστράφτοντας. [...] Η βροχή ξέσπασε παντοδύναμη –καταρράχτης ακατάσχετος– πνίγοντας τη γη με υγρά κύματα» (σελ. 27). Και μετά (σελ. 33): «Η οσμή της βρεμένης γης πλανιόταν στο σύμπαν, γεμάτη ζωή γονιμοποιημένη. Το χωριό είχε ξυπνήσει δροσερό, χαρούμενο. Επί τέλους, έβρεξε! Στους στενούς καρόδρομους του κάμπου προχωρούσαν οι καραγκούνηδες διώχνοντας μπροστά τους το οκνό ζευγάρι των βοδιών, το φορτωμένο με τ’ αλέτρι. Πήγαιναν ν’ ανοίξουν τα σπλάχνα της μουσκεμένης γης, τα έτοιμα να δεχτούν το σπόρο των καρπών της (σημ. Αμέσως μετά τη βροχή, σα δύσκολο να οργώσουν οι άνθρωποι, κι ας επιμένει ο συγγραφέας λίγο παρακάτω (σελ. 36) «Ο Νάσος [...] έκοψε ανάμεσ’ απ’ τα χωράφια, βουτώντας στην παχιά λάσπη. Ο κάμπος ήταν γεμάτος ζωή. Τη μακριά ομοιόμορφη έκτασή του την έκοβαν, κάθε τόσο, τα ζευγάρια που όργωναν. Δυο βόδια πηγαίνουν μπροστά, τραβώντας το ξύλινο αλέτρι. Ξοπίσω ο τσιφτής. Με τα χέρια, με τα πόδια, με το στήθος, με όλο του το είναι, χώνει το γυνί στα υγρά σπλάχνα της γης. Προχωρεί τ’

αλέτρι σιγά, ξεσκίζοντας το χώμα σε παχιούς μαύρους σβώλους, ανοίγοντας μακριά αυλάκια, έτοιμα να δεχτούν τον κίτρινο σπόρο». Η περιγραφή εξακολουθεί να είναι κάπως «σεξουαλική», όπως και ολόκληρης της βροχής, και νομίζω (συγχωρήστε μου την ερμηνευτική αυθαιρεσία) ότι για αυτό έγινε. Διότι δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα: Κανένα ζευγάρι βοδιών δεν θα μπορούσε να οργώσει το απόβροχο, μέσα στην παχιά λάσπη! Η εμπειρία του Καραγάτση από τη ζωή των αγροτών προφανώς δεν περιλάμβανε αυτή τη λεπτομέρεια, αλλά έπρεπε να δοθεί πληρέστερη η εικόνα της γονιμοποίησης!).

Τελικά, ωστόσο, και με το διάλειμμα της άγριας γονιμοποιητικής διαδικασίας (μάλλον και μαζί με αυτό!), η φύση, σεξουαλικά πεινασμένο θηλυκό, είναι εχθρική και κακιά. Κατά γενική εκτίμηση του αφηγητή: «Δεν έβρεχε τον Τρυγητή, και το Μάη ανοίγαν τα ουράνια. Οι πλημμύρες της Κάρλας και του Σαλαμπριά σάπιζαν το σπόρο. Κι όσα στάχια γλίτωναν απ' την αρρώστια, τα πλάγιαζε ο θανατερός λίβας, λίγες μέρες πριν ωριμάσουν για δρεπάνι» (σελ. 22).

Το ανθρώπινο περιβάλλον, τα δευτερεύοντα πρόσωπα, ακολουθούν κατά κανόνα την ασχήμια και τη στέρση, την αγριάδα και το ανέλπιδο της φύσης: Στο Μπουρίνι «το караγκουνίσιο μυαλό τους», «Η νευρική της εκφυλισμένης ράτσας» (Μ, σελ. 23) αιτιολογούν τις πράξεις των ανθρώπων. Οι άνθρωποι του κάμπου κουβαλούν μαζί τους «...τη μόχα των ιδρωμένων σιγκουνιών και των λερών κόρφων» (Μ, σελ. 24).

Στο *Συνταγματάρχης Λιάπκιν* (ΣΛ, σελ. 11-12) «Οι Φιλιππουπολίτες την ημέρα δουλεύουν στα χωράφια, το βράδυ κουτσοπίνουν στις ταβέρνες. Οι μαθητές όμως μελετούν στις κάμαρές τους, πλάι στις γυναίκες που είναι θερμές και λεύτερες. Ο έρωτας δεν αργεί ν' ανάψει. Η μάνα κάνει πλάτες στη θυγατέρα κι η θυγατέρα στη μάνα. Μα οι διψασμένες για αγάπη γυναίκες είναι περισσότερες από τους μαθητές. Γίνονται λοιπόν αγώνες και γεννιούνται ζηλοτυπίες γύρω απ' τα παλικάρια της Σχολής. Γεννιούνται και παιδιά... Οι παντρεμένες δεν νοιάζονται, μια και το παιδί τους έχει τον άντρα τους πατέρα. Οι ανύπαντρες κλαιν λιγάκι, προσπέφτουν, απειλούν. Ο ένοχος νοικάρης προβιβάζεται σ' αρραβωνιαστικό, κι έχει πια επίσημα τις ηδονές του κρεβατιού. Τον Ιούνιο, μετά τις εξετάσεις, ο αρραβωνιαστικός φεύγει, αφήνοντας πίσω του μια ψυχή θλιμμένη κι ένα παιδί. Σύντομα η ψυχή παρηγοριέται, με τη συλλογή πως τον Οχτώβρη θα 'ρθουν οι «καινούργιοι». Το παιδί γίνεται δεχτό μοιρολατρικά –τυχερό ήταν! Και η ζωή κυλάει άλλοτε χαρούμενα, άλλοτε λυπημένα: μα πάντα γεμάτη έρωτα και ηδονή». Ακόμη, (ΣΛ, σελ. 25) «Μισόγυμνες, αγουροξυπνημένες γυναίκες άνοιγαν τα παράθυρα των μονόπατων σπιτιών, απ' όπου ξεχνόταν, στον απύ εωθινό αέρα, η αλκαλική οσμή του διπλού κρεβατιού. Οι μαθητές της Σχολής βιάζονταν να προφτάσουν το πρώτο καμπανάκι. Οι κοπέλες, στην ξώπορτα, χαινωμένες από ύπνο αχόρταστο και χορτασμό νυχτερινής αγάπης, τους ξεπροβόδαγαν με τα μάτια κομμένα».

Αυτός ο παράδεισος της σεξουαλικής ελευθεριότητας, αυτό το χωριό ανοχής, ούτε αιτιολογείται, ούτε κατέχει σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της ιστορίας. Αποτελεί σκηνογραφική εικονογράφηση, ανάλογη με αυτή που προσφέρει το φυσικό περιβάλλον, δηλώνει την αντίληψη του συγγραφέα για τον κόσμο, για τη «ζωή χωρίς φιλολογία»⁴.

Εννοείται πως η Φιλιπούπολη δεν είναι το μόνο μέρος της Θεσσαλίας που περιγράφεται έτσι. Ας δούμε τα ταμπάκια, κατά την άποψη του «δυναστικού», όπως τον χαρακτήρισε ο καθηγητής Β. Αθανασόπουλος, αφηγητή που σχολιάζει: (ΣΛ, σελ. 89) «Η συνοικία αυτή, φτωχική και ταπεινή, που το ψήλωμα του φρουρίου τη χωρίζει από την πολιτεία, είναι το κέντρο των «σπιτιών». Μικρά, θλιβερά, ακάθαρτα, με

⁴ όπως βάζει τον ήρωά του να λέει σε κάποια στιγμή (σελ. 23, λέει ο Λιάπκιν: «Το βασικό είναι να ζει κανείς. Τ' άλλα είναι φιλολογία...»).

γυναίκες αποκρουστικά άσκημες και χυδαίες, ικανές μόνο με τη θέα τους να κόψουν τον οργασμό του φυσιολογικού άντρα. Μα η ύπουλη ψευτοθητική και ερωτικά απολίτιστη επαρχία ξετροχιάζει και τους πιο φυσιολογικούς εφήβους. Σε όποιους η τύχη δεν χάρισε ένοχους έρωτες, περίπλοκους και επικίνδυνους (είναι αφάνταστη η ερωτική τόλμη που χαρακτηρίζει και τις πιο ενάρτετες επαρχιώτισσες), δεν απομένει άλλος αξιόπρεπος δρόμος απ' το γάμο· κι όταν ο γάμος ή η εγκράτεια είναι αδύνατη, τότε τ' απαίσια Ταμπάκινα σε περιμένουν...».

Όσο για τη γενικότερη πολιτιστική στάθμη του Καραγκούνη περιγράφεται από τον γιατρό: «Να του πεις πνευμονία, ελονοσία, αλλεργία, ή εντερική λοίμωξη; Σε κοιτάει με ειρωνική δυσπιστία, και τα φάρμακά σου τα ρίχνει στη γούρνα όπου αφοδεύει. Αν του πης όμως βάσκαμα και τα παρόμοια, ανεβαίνεις ραγδαία στην υπόληψή του. Τα μαντζουνοβότανα τα θεωρεί πανάκεια, τα πληρώνει όσο-όσο...» (σελ. 98) (εδώ διακρίνεται και μια υπόνοια Καρκαβιτσικού *Ζητιάνου*...). Γενικά οι Καραγκούνηδες μοιράζονται ένα συλλογικό αρνητικό χαρακτήρα: (ΣΑ, σελ. 183) «Πρώτοι προχώρησαν οι Καραγκούνηδες, βαριοί, προσεχτικοί, φοβισμένοι, γεμάτοι δυσπιστία για τη στολή και τα παράσημα του Λιάπκιν».

Κι αν αυτό το τελευταίο αφορά τους φτωχούς ανθρώπους του κάμπου, και οι πλούσιοι ή οι επώνυμοι ήρωες του έργου, κτηνωδώς επιθετικοί προς τους αδύνατους, κακόβουλοι και πότες, δεν είναι καλύτεροι!

Αν παρακολουθήσουμε, λόγου χάριν, την πρώτη συγκέντρωση στη Γεωργική Σχολή της Λάρισας, την Πρωτοχρονιά, σελ. 41 και εντεύθεν, θα βρούμε ότι ο Λιάπκιν έχει «μασκαρευτεί» με τη μεγάλη του στολή, που φαίνεται να τη διέσωσε σαν από θαύμα (στην ουσία για τις ανάγκες της ίδιας της εντυπωσιακής σκηνης). Οι άνθρωποι που τον συναντούν εκπλήσσονται και τον θαυμάζουν, αλλά όταν επιμερίζεται αυτό το γενικό συναίσθημα, το βλέπουμε να περιγράφεται ως ένοχη σεξουαλική επιθυμία από τις γυναίκες (μα όλες;) και ως δυσπιστία από τους κυρίους. Οι οποίοι όλο το βράδυ πίνουν μαυροδάφνη και τζογάρουν με ενθουσιασμό. Κι όταν αναφέρεται ξανά συγκέντρωση της καλής κοινωνίας, πάλι τα ίδια: (σελ. 84) «Ο ελαφρά κι ανόητα αριστερίζων διανοούμενος κ. Αλευράς, που δεν μπορούσε να κρύψει την αντιπάθειά του για την κουτή σαν χήνα και φλύαρη σαν καρακάξα γυναίκα του. Ο παραλής κι αγαθός κ. Απλοχέρης κι η γυναίκα του με τον κωμικό κάπως αέρα μεγάλης κυρίας. Ο Δεντρόπουλος, κομπός και μετρημένος, διαρκώς ζηλότυπα ανήσυχος για τη διαγωγή της όμορφης γυναίκας του, που είχε εραστή το νομάρχη, ένα γεροπαραλυμένο αφάνταστα βρωμερό. Ο εν λόγω Νομάρχης, υποκείμενο ανεκδιήγητο. (...) Και περίμεναν με λαχτάρα την ώρα του φαγητού και του απόπατου, αυτών των δύο μεγάλων ηδονών κι ανησυχιών της μικροαστικής επαρχιακής ζωής». Γενικά, δηλαδή, οι άνθρωποι βρίσκονται είτε εκτός ελέγχου, αγόμενοι και φερόμενοι από το σεξουαλικό ένστικτο και τα ανεπεξέργαστα συναισθήματά τους, η υποκριτές και ανίκανοι για οποιαδήποτε ποιοτικότερη έξαρση. Κτηνώδεις δυνατοί ή φουκαράδες, κτηνώδεις επίσης... Η δασκάλα, π.χ., που κοιμάται με τον Λιάπκιν εκδικούμενη τον εραστή της, τελειόφοιτο μαθητή της Γεωργικής Σχολής, μετά την αποκατάσταση της «τάξης», δεν διστάζει, όταν κρυφομιλά με τις φιλενάδες της, να ομολογεί (σελίδα 66) «πως η νύχτα της Πρωτοχρονιάς ήταν κάτι το ασύγκριτο». Βρισκόμαστε σε μια εποχή κατά την οποία πιθανόν οι γυναίκες ελευθερίων ηθών συζητούσαν τέτοια πράγματα, ίσως και εκείνες της ανώτερης τάξης (αν μας λένε αλήθεια τα μυθιστορήματα...), αλλά οι δασκάλες στα χωριά; Υπό τον έλεγχο του υπουργείου Παιδείας; Χωρίς καμιά ενοχή, καμιά ντροπή; Πάντως ο συγγραφέας-αφηγητής δεν την προτείνει τη δασκάλα ως πρότυπο απελευθερωμένης γυναίκας, την σχολιάζει και την κατακρίνει ως ψεύτρα και συμφεροντολόγα. Όπως, επίσης και τη Μαρία, μια φουκαριάρα ερωμένη του Λιάπκιν, η οποία «αγαπούσε τον «Έρωτα» και

υπέμενε διάφορους σαδιστές νεαρούς χωριάτες, έχοντας όμως πάντα στο νου «έναν πιθανό σύζυγο. –Νέα είμαι, έλεγε. Να μην αποκατασταθώ;» (σελ. 69). Και οι διάφοροι εραστές της, «πρωτόγονα χωριατόπαιδα ήσαν, με δυνατότητες που δεν τις εμείωναν ευαισθησίες φρεσκάδας κι ομορφιάς. Ήξεραν την αξία του παρά, και την πλήρωναν με κάθε θυσία» (σελ. 69). Όπως περιγράφει και τη σύζυγο του Λιάπκιν, την Κατερίνα: (ΣΑ, σελ. 141) «μια μεσόκοπη καραγκούνα απ' τον Παλαμά. Οι γεροντότεροι λέγαν πως στα νιάτα της ήταν νόστιμη. Μα τα χρόνια κι η ζωή την ασκήμηναν. Είχε περάσει ζωή λεύτερη και οικονομικά άνετη, γιατί τα άρρενα μέλη της λαρισινής κοινωνίας πολύ εκτιμούσαν ορισμένα προσόντα της. Τώρα όμως που γέρασε, αναγκάστηκε να ξενοδουλεύη για να βγάξη το ψωμί της. Ένας παλιός μουστερης της, που γίνηκε δημοτικός σύμβουλος, τη λυπήθηκε και τη διόρισε στο Δημοτικό νοσοκομείο».

Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα, λοιπόν, τι να κάνουν οι ήρωες; Διαβάζω:(ΣΑ, σελ. 95) «Τίποτα δεν μπορεί ν' αντισταθή στη χανωτική ρουτίνα της επαρχιακής ζωής. Όσο για το Λιάπκιν, εξακολούθησε, όπως πάντα, να δουλεύη σαν κτήνος την ημέρα, και σαν κτήνος ν' ασχημονή μπεκρολογώντας τη νύχτα, στα κρασοπουλειά και στα παλιόσπιτα». Σε καμιά περίπτωση, δηλαδή, ο συγγραφέας-αφηγητής δεν φαίνεται να εγκρίνει τη ζωή του ήρωά του, την ερμηνεύει όμως, αν όχι άμεσα, ψάχνοντας δηλαδή την ψυχή του και αναλύοντας τα κίνητρά του, **έμμεσα**, με την πίεση του περιβάλλοντος. Η ζωή του Λιάπκιν σε αυτό το περιβάλλον και με αυτές τις συναναστροφές φέρνει τα παρακάτω αποτελέσματα:

(ΣΑ, σελ. 96) Διαβάζω πάλι, αποσπασματικά «Η νοημοσύνη του άρχισε ν' αδυνατίζει. Ο νέος τρόπος ζωής περιόρισε το πλάτος της σκέψης του. (...) Ζούσε ταπεινά από μίσος. (...) Το μίσος προς κάθε άνθρωπο που σκέπτεται και που γλεντάει τη ζωή του μέσα σε πλαίσιο πολιτισμού. Ο Λιάπκιν έγινε ταπεινός από άρνηση, όχι από θέση».

Βέβαια ο σταδιακά καταρρέων ήρωας βρίσκει το οικτρό του τέλος βυθισμένος στη λάσπη. Αφού όμως έχει αποκαλυφτεί το έγκλημά του και έχουμε διαπιστώσει, οι αναγνώστες, ότι η απερίγραπτη συμπεριφορά του μπορεί να ήταν αποτέλεσμα της ενοχής για το φόνο της άπιστης συζύγου. Και το απαίσιο θεσσαλικό κλίμα και το διεστραμμένο περιβάλλον απλά ταίριασαν, αποτέλεσαν κατάλληλο υπόβαθρο για την αμαρτωλή, τυραγνισμένη ζωή του. Μάλιστα! Ήταν, λοιπόν, το κλήμα στραβό...

Στο *Μπουρίνι*, πάλι το ίδιο. Η βασανισμένη μάνα, η Γκουντίνα (χωρίς δικό της όνομα), μεγαλώνει με τον ανύποπτο άντρα της τα παιδιά της, σπορές των Τούρκων αφεντάδων. Οι επιστάτες του κτήματος είναι βίαια κτήνη. Ο Γκουντής δεν διαθέτει αξιοπρέπεια ή καλοσύνη και κινείται με ταπεινή κουτοπονηριά από την ανάγκη να προστατεύσει την οικογένειά του, αλλά και από την εκδικητική εγωιστική μοχθηριά να ξεκάνει την ξένη σπορά, σαν τα ζώα ακριβώς. Η Οντέτ ρυθμίζει τις πράξεις της μόνο με τη σεξουαλική της βουλμία και την πονηριά της πόρνης και ο Χατζηθωμάς είναι διεστραμμένος φονιάς, ασκεί την εξουσία του με γνώμονα το προσωπικό στενό συμφέρον του και μόνο. Το κακό κλίμα του τόπου ίσως δεν φταίει αποκλειστικά για τον Χατζηθωμά, αποκλειστικά, αλλά του οξύνει τα βίαια ένστικτα: (Μ, σελ. 27) «Τα πλεμόνια του δεν χωρούσαν τον αέρα της ηλεχτρισμένης νύχτας. Κάθε τόσο η καρδιά επαναστατούσε μέσ' στο στήθος του. Χτυπούσε άρρυθμα, σαν να αμυνόταν με απελπισία στο πνιχτικό σφίξιμο κάποιου αόρατου χεριού. Κι ύστερα, όλη του η σάρκα πονούσε. Τα κόκκαλα τον σούβλιζαν». Για να αντιδράσει πάει και βιάζει τη Ζωγράφω!

Νομίζω όμως ότι φτάνει η ανάγνωση! (Τελείωσε κι ο χρόνος!)

Οπότε, ας συνοψίσουμε, τι είναι αυτό το κακό τελικά που πλανάται στη Θεσσαλία του Καραγάτση και αποτελεί βασικό τροφοδότη και συνθήκη *sine qua non* της μυθοπλασίας του;

- Είναι η εχθρική φύση, με την έννοια του κακού κλίματος, αλλά και του επιθετικού σεξουαλικού ενστίκτου, εντελώς ακατέργαστου και ζωώδους
- Είναι, κατά συνέπεια, οι υποταγμένοι σε αυτήν άνθρωποι, και
- είναι και οι νόμοι, όπως μπορούμε καθαρά να δούμε στη δίκη του Νάσου, στο *Μπουρίνι*. Και, πιο ειδικά, όχι οι νόμοι, αλλά ο τρόπος που τους εφαρμόζουν οι υποταγμένοι στην κακή φύση άνθρωποι, που κοιτούν να τα «βολέψουν», οι δικαστές, λόγου χάριν.

Υπάρχει κάτι που αντιπολεμά αυτήν την κακότητα ή, έστω δεν υποτάσσεται σε αυτήν; Ο Καραγάτσης γράφει τα έργα του για να την περιγράψει και να πει ιστορίες, ακατάλληλες για παρθεναγωγεία, όπως λέει, αλλά γοητευτικές. Ακολουθώντας, όμως, προφανώς, μια απαίτηση αληθοφάνειας ή ίσως μια αναγνωστική απαίτηση ισορροπίας, περιλαμβάνει και το πρόσωπο του καλού στους ανθρώπους: και την κυρία Διευθυντού⁵ που είναι ο φορέας όλων των ευεργεσιών στον ΣΑ, μια κυρία αμόλυντη από το περιρρέον κακό κλίμα, και τον Καραμάνο που προστατεύει φιλόπρωτα τη μοιχαλίδα γυναίκα του, και τους δύο νομικούς που στο τέλος του *Μπουρινιού* συζητούν τη δικαστική αδικία. Ειδικά στο τελευταίο σημείο, όταν ο δικηγόρος και ο εισαγγελέας ορκίζονται τελετουργικά να προσπαθήσουν να διορθώσουν τα πράγματα, η περιγραφή θα μπορούσε να ανήκει σε στρατευμένη λογοτεχνία:

(Μ, σελ. 57): «—Πάμε! Έχουμε πολλά πράγματα να κάνουμε, εμείς οι δυο...»

Έφυγαν. Πήραν το δρόμο που πηγαίνει προς την πολιτεία. Περπατούσαν χωρίς να μιλάν. Περπατούσαν σίγουρα, βαριά, ρυθμικά. Σαν στρατιώτες που πηγαίνουν να συναντήσουν τον εχθρό. Να πολεμήσουν...

Τώρα ο ήλιος δεν ήταν πια κόκκινος. Ήταν χρυσός.»

Τελειώνει εδώ η εισήγησή μου, κυρίες και κύριοι. Μένει το ερώτημα, αδιατύπωτο, αλλά κρίσιμο, γιατί ο Καραγάτσης διάλεξε να τονίσει γκροτέσκα αυτή την άγρια φύση της Θεσσαλίας. Νομίζω γιατί τη γνώριζε, γιατί τουρτούρισε και έσκασε μερικές φορές στους παγωμένους χειμώνες και τα καυτά καλοκαίρια του κάμπου, γιατί ο κάμπος ταίριαζε κάπως με τη ρώσικη φύση (είναι γνωστό ότι λάτρευε τη ρώσικη λογοτεχνία ο Δημήτρης –Μίτιας) και γιατί με τον τρόπο των ρεαλιστών-νατουραλιστών ευρωπαϊκών δασκάλων του έπρεπε και η φύση και το περιβάλλον να αναλογούν και να υποστηρίζουν τα γοητευτικά προς αφήγηση, διεστραμμένα, νευρωσικά και ένοχα κακά πλάσματα που διάλεγε για ήρωες.

Σας ευχαριστώ πολύ!

Ζωή Κατσιαμπούρα,
Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων

⁵ Το πρόσωπο που πιθανόν παριστά την αδελφή του Καραγάτση Ροδόπη (ή, κατά άλλους, Ροδάνθη) Τζουλιιάδου, σύζυγο και στην πραγματικότητα του διευθυντή της Αβερωφείου Γεωργικής Σχολής (που πέθανε το 1937, όπως λέει το σημείωμα στο χρονολόγιο του ΕΚΕΒΙ για το έτος Καραγάτση 2008).